

'Religie is een vorm van morele perfectie'

De Amerikaanse filosoof Hilary Putnam was decennialang een vooraanstaande exponent van de 'harde' analytische filosofie. Inmiddels heeft hij 'zijn vroegere zelf' vaarwel gezegd. Een gesprek over Kierkegaard, Wittgenstein en religie. 'Ik geloof dat mensen een vorm van spiritualiteit nodig hebben.'

DOOR MARJAN SLOB

Zondagmorgen half tien. Hilary Putnam staat bij de balie van zijn hotel. Zijn lange verschijning in driedelig blauw leidt ons met professionele beminlijkheid naar de lobby. Hij blijkt een man van weloverwogen antwoorden die regelmatig worden onderbroken door een hinnikende lach. Een man ook die gewend is aan aandacht. Putnam (1926) doceert in Harvard en is zeer invloedrijk geweest op de 'harde' terreinen van de taal filosofie, het wetenschappelijk grondslagenonderzoek en de filosofie van de natuurwetenschappen. Sinds de jaren tachtig is hij van perspectief veranderd. Hij gelooft niet langer dat alle waardevolle kennis is te herformuleren in (natuur-)wetenschappelijke termen. De vroegere pleitbezorger van de 'harde' filosofie neemt het nu op voor de ethiek, de esthetica en de politieke filosofie.

- Hoe omschrijft u uw huidige positie?
'Dat doe ik niet. Ik houd niet van etiketten. Ik heb weleens gezegd: "Elke filosofie die in een notedop kan worden gestopt, moet daar maar blijven." En dat vind ik nog steeds. Hahaha.'

- U schrijft dat u zich heeft afgekeerd van het 'sciëntisme' van veel van de hedendaagse analytische filosofie. Wat bedoelt u met dit sciëntisme?

'Veel analytische filosofen willen aansluiten bij het succes van de natuurwetenschappen en doen daarom alsof ze speculatieve wetenschap bedrijven. Natuurwetenschappelijke vragen zijn van een bepaald slag. Ze vragen 'waarom' en antwoorden 'omdat' in één bepaalde be-

Interview met Hilary Putnam

tekenis van "waarom" en "omdat".
'Filosofie is geen speculatieve wetenschap. De "waaroms" en "omdats" zijn niet van dezelfde aard. Wij piekeren over problemen die niets van doen hebben met krachten en materie. Wij filosofen stellen onszelf vragen als: "Hoe is het mogelijk dat..." Bijvoorbeeld: "Hoe is het mogelijk dat iemand die bestaat uit vlees en bloed ook ervaringen heeft?" Of: "Hoe is het mogelijk dat er tegelijk redenen en oorzaken bestaan?" Dat zijn typische filosofenvragen.'

Dwaling

'De sciëntisten proberen uit de natuurwetenschappen een metafysica, een leer en een ideologie af te lezen. Het resultaat is in mijn ogen zowel slechte wetenschap als slechte filosofie. Natuurlijk kunnen we wel wat leren van de natuurkunde, in de zin dat het een voorbeeld van uitzonderlijk goed redeneren is. En als je een kentheorie wilt opstellen, dan is het zinnig om te letten op voorbeelden van succesvolle kennis. Maar je moet jezelf niet toestaan te vergeten dat er meerdere soorten kennis zijn. Dat zou een grote dwaling zijn.'

Lacht: 'You know, Wittgenstein zei ooit dat een typisch filosofische vraag eigenlijk uitdrukt: "Ik weet niet hoe ik met dit probleem om moet gaan".'

- Is Wittgenstein een held van u?
Onmiddellijk: 'Yes. Yes'.

- U schrijft: 'Op haar best kan een filosofische beschouwing ons een onverwacht eerlijke en heldere kijk op onze eigen situatie geven.' Kunt u daar voorbeelden van geven?

'Ik denk dat er voorbeelden liggen in elk van de grote, vormende momenten van de filosofie. In mijn studententijd was dat voor velen bijvoorbeeld het lezen

van Plato's *Euthyphro* of *Apologie*. In de *Euthyphro* (een platoonse dialoog over vroomheid) daagt Socrates de jonge Euthyphro uit, hij vraagt hem: "Weet je zeker dat dit vroomheid is?" Snap je? Op dat moment word je gedwongen een stapje achteruit te doen en je leven nog eens opnieuw te beschouwen.'

'DAT ER NU ZO WEINIG TEGENGAS WORDT GEBODEN, IS UITERST ZORGELIJK'

'Veel jonge mensen van deze tijd lijken een gevoel te hebben verloren dat jongeren in het begin van deze eeuw misschien te veel hadden: het wantrouwen van modegrillen. De jonge studenten van nu willen horen bij welke intellectuelen ze zich aan moeten sluiten.' Gnuift: 'Deconstructie, cognitieve intelligentie, poststructuralisme. Terwijl de vraag in Wittgensteins tijd veeleer was: "Hoe kan ik er zeker van zijn dat ik niet alleen maar een intellectuele modegril volg? Hoe weet ik dat ik niet slechts lid ben van een intellectuele horde?" En ik denk dat je niet aan filosofie kunt doen zonder dat soort hordes te wantrouwen, zonder je zorgen te maken over je integriteit en authenticiteit.'

- Waarom zouden studenten in één eeuw zo drastisch veranderen?

'Ik zou het niet weten. Er zullen op universiteiten altijd wel modegrillen zijn geweest, maar het feit dat er nu zo weinig tegengas wordt geboden, is uiterst zorgelijk. Zo'n postmodern antwoord op de vraag: "Wat is de mens?", namelijk: "Een verzameling teksten", lijkt mij het slechtste antwoord dat ooit op die vraag gegeven is. Het geeft geen enkele richting aan, right?'

Hilary Putnam: 'Zo'n postmodern antwoord op de vraag "Wat is de mens?", namelijk: "Een verzameling teksten", lijkt mij het slechtste antwoord dat ooit op die vraag gegeven is'.

- En dat terwijl die modegevoelige studenten waar u het over heeft juist een richting zoeken.

Lacht. 'Ja, dat is waar. Maar ze zoeken naar een verkeerd soort van sturing.' Zwijgt even, zegt dan: 'Een ware gids is geen Führer. De taak van filosofie is volgens mij om ons een oriëntatie te bieden. Niet om ons precies te vertellen wat we moeten doen. In dat opzicht zijn ze niets wijzer dan wie dan ook.'

Zelfbeelden

- Volgens u is een oordeel afhankelijk van de context waarin dat oordeel tot stand komt. Nu verschillen onze contexten waarschijnlijk. Hoe kunnen we bij een verschil van mening dan overeenstemming bereiken?

'Dat doen we niet altijd. Maar ik denk niet dat... Je formuleert het nu alsof sommige disputen rationeel onoplosbaar zijn, en ik denk dat dat een misleidende voorstelling van zaken is. Niet

omdat uiteindelijk alle disputen rationeel oplosbaar zijn, maar omdat het suggereert dat we van tevoren weten dat we niet verder kunnen komen in het bespreken van die vraag. En dan vergeten we iets. De functie van een ethisch onderzoek is niet alleen: proberen de ander te overtuigen. Het kan ook een belangrijk onderdeel uitmaken van een onderzoek van onze eigen zelfbeelden. Het is niet gegarandeerd dat alle problemen oplosbaar zijn, maar je zegt nooit: "Dit probleem is onoplosbaar, dus we houden op het te proberen".'

- U zegt dat de religieuze dimensie voor u, als praktiserend jood, steeds belangrijker is geworden. Het lijkt me dat achter dit 'openstaan voor de religieuze dimensie' een verlangen naar coherentie in wereldbeeld schuilgaat. Naar een idee van de wereld waarin alle ervaringen een plek krijgen.

'Hmm. Maar dan niet naar het soort co-

herentie dat je krijgt van een gesloten ideeënsysteem. Als religie - of wat dan ook: psychoanalyse, marxisme - een gesloten ideeënsysteem wordt, dan wordt het uiterst gevaarlijk. Het is heel gevaarlijk om het soort van vrede dat een spirituele discipline je kan brengen te verwarren met de valse vrede van een gesloten denksysteem.'

'MARXISME IS EEN VALSE UITDRUKKING VAN RELIGIOSITEIT'

'Ik geloof dat mensen een vorm van spiritualiteit nodig hebben, of die nu theïstisch is of niet. Als de behoefte aan spiritualiteit geen adequate uitdrukking vindt, kan zij op een geperverteerde wijze tot uitbarsting komen. Zowel in mijn kindertijd als later, in de jaren zestig, heb ik veel van het marxisme gezien. Ik schreef bijvoorbeeld een column in de

Denken & Torah

Daily Worker, de Amerikaanse communistische krant. Inmiddels denk ik dat marxisme een valse uitdrukking van religiositeit is. De droom van het produceren van een Utopia is een verschrikkelijke droom, die uiteindelijk alleen maar tot geweld leidt.'

- *In uw opstel Wittgenstein on Religious Belief citeert u Wittgenstein: 'Het leven van een religieus iemand wordt georganiseerd door een ander plaatje dan het leven van een niet-religieus iemand.' U beweert dat iemand die zegt: 'Ik geloof in God' het dan ook niet over hetzelfde heeft als iemand die zegt: 'Ik geloof niet in God'.*

Knikt: 'Wittgenstein zei ook dat er twee soorten van begrijpen waren - en let op, hij zei niet: "twee betekenissen van het woord begrijpen" - die allebei behoorden tot zijn concept van 'begrijpen'. Eén manier van begrijpen is: in staat zijn om een zin te vertalen in een andere zin met dezelfde betekenis. De andere manier is: kunnen uitleggen waarom op die plek geen enkel ander woord of geen enkele andere zin zou kunnen staan. Dat is de manier waarop je een gedicht begrijpt of een muziekstuk. Dit is ook het soort van begrip dat van toepassing is op het religieuze leven.'

Essentie

'Ik denk dat je religie niet kunt begrijpen door te zoeken naar een soort essentie die alle religies zouden delen - iets wat zelfs Wittgenstein soms lijkt te doen. Ik denk dat je je juist moet richten op de specifieke uitdrukkingwijzen van een bepaalde religie. Wederom zoals je je richt op de uitdrukkingwijze van een gedicht. Ik bedoel niet dat religie een soort poëzie is. Wel denk ik dat religieuze denkbeelden een bepaalde specifieke hoedanigheid hebben.'

'Bachs *Matthäuspassion* of de *Missa* van Beethoven zijn net zo goed fundamentele uitdrukkingen van het christendom als de *Summa Theologiae* van Thomas van Aquino. Elke religieuze traditie die al honderden of duizenden jaren bestaat, moet in staat zijn veel uiteenlopende temperamenten aan te spreken. En zo'n religie vindt zijn expressie niet alleen in heilige boeken, of in theologische of filosofische teksten, maar ook in de manieren waarop verschillende soorten mensen leven, in de liederen die zij zingen en in de verhalen die zij vertellen. Al die uitdrukkingwijzen maken op een of andere manier contact met een visie op het menselijk leven. Als je wilt zien waar het christendom voor staat, moet

De verhandelingen van onderzoekers van de joodse traditie lijken soms wel colleges archeologie. Praten over geloof is daar het opgraven van feiten. Met microscopische precisie traceert de Amerikaanse hoogleraar D.W. Halivni via tekst-passages in de Dode-Zeerollen of interpretaties van de Torah, de betekenis van mondeling overgeleverde joodse wetten die in de laatste eeuwen vóór Christus zijn opgeschreven.

Of het nu gaat over verhalende passages of over de wetsteksten en moraal, steeds weer wordt er een stevige rotsbodem van harde feiten gezocht - van historische of archeologische aard, of uit de vergelijking van verschillende bronnen van de *Pentateuch*, de eerste vijf boeken van de Bijbel.

Prof.dr D. Cohn-Sherbok, verbonden aan de University of Kent, vindt dat de joodse cultuur te sterk vasthoudt aan het idee dat zij de kennis in pacht heeft. 'Joden hebben zichzelf altijd beschouwd als dragers van de universele waarheid. Maar we leven in een wereld waar de contacten steeds intensiever worden en dan is dat niet meer vol te houden. We moeten accepteren dat we allemaal maar een klein stukje van de waarheid hebben en dat we alleen door naar elkaar te luisteren verder kunnen komen.' De moeilijkheidsgraad van dit proces vergelijkt hij met de Copernicaanse revolutie: 'Toen moest de mens aanvaarden dat niet de aarde, maar de zon centraal stond. Nu moeten wij leren dat niet het jodendom, maar God de gehele waarheid bezit.' (A. Warringa)

je al die manieren van uitdrukken serieus nemen.'

- *Voor Kierkegaard was twijfel een essentieel onderdeel van religiositeit.*

'Oh ja. Ja, en voor Wittgenstein was het dat eveneens.' Stilte. 'Kierkegaard zei ook: "Geloof is een toestand waar je steeds opnieuw toegang toe moet krijgen".' Nog een stilte. Lacht: 'En sommige Nederlandse theologen meenden dat Kierkegaard de anti-christ was.'

'Voor mij is religie een vorm van morele perfectie. Religie draagt het idee in zich dat iedereen een stap moet maken die op ieder moment mogelijk is en tegelijk op een bepaalde manier onmogelijk.'

- *Dus religie heeft te maken met creëren.*

'Religie heeft te maken met het scheppen van jezelf. Met zelftransformatie. Niet het erkennen van zowel de mogelijkheid als de onmogelijkheid van het transformeren van jezelf.'

'Zonder dat idee van morele perfectie zou zelfs de democratie wel eens in gevaar kunnen verkeren. We kunnen het soort van democratie waar Rousseau en Kant naar streefden slechts bereiken als iedereen in staat is om met behoud van eigen perspectief oprecht aan het algemeen belang te denken. Als dat in een democratie verloren raakt, dan krijg je wat er nu gebeurt - namelijk dat mensen vanuit eigenbelang stemmen. Of mensen stemmen uit conformisme - ze stemmen links omdat hun vader ook

links stemt - wat gebruikelijker was toen ik jong was. Beide - blind conformisme en blind eigenbelang - zijn permanente gevaren voor een democratie.'

'IEDEREEN KAN EEN HEILIGE ZIJN, MAAR NIEMAND IS EEN HEILIGE'

'Ik denk dat democratie en religie onderhevig zijn aan dezelfde spanning: de spanning tussen de erkenning van de noodzakelijke onvolmaaktheden in onze leefwereld en de wil daar toch niet aan toe te geven.'

- *Dus u vindt dat we de mogelijkheid moeten openhouden dat we onszelf verbazen. Omdat we ons niet mogen neerleggen bij onze onvolmaaktheid.*

'Ja. Volgens Kierkegaard betekent religie dat er mogelijkheden zijn voor het menselijk bestaan waar we niet van hadden kunnen dromen. Een prachtige uitspraak, vind ik. Het confucianisme heeft de volgende stelregel: iedereen kan een heilige zijn, maar niemand is een heilige.'

- *En volgens u is het gevaarlijk om dat idee te verliezen.*

'Ja.'

Recent werk van Putnam: *Renewing Philosophy* (1992) en *Words and Life* (1994), beide uitgegeven door Harvard University Press, Cambridge Mass.